

ŽENSKÝ LIDOVÝ ODĚV NA JIŽNÍM KYJOVSKU

Petra Hrbáčová, Národní ústav lidové kultury, Strážnice

Při pohledu na historické fotografie z jižního Kyjovska je zřejmé, jak výraznou proměnou prošel zdejší lidový oděv v posledních sto dvaceti letech. Srovnáváme-li jeho současnou podobu s tím, jak se oblékali jeho nositelé a nositelky na počátku 20. století, uvědomíme si, jak v podstatě s totožnými základními prostředky můžeme dosáhnout odlišného vizuálního dojmu a účinnosti.

Lidový oděv z jižního Kyjovska patří k nejznámějším moravským krojům. Tradice jeho nošení je dodnes živá, na Kyjovsku se stále obléká na hody, významné církevní svátky a v některých případech i k rodinným obřadům. Stejně jako u všech ostatních slováckých krojů, jejichž vývoj nebyl nikdy přerušen a nosí se kontinuálně do současnosti, prošel i vzhled jihokyjovského kroje řadou změn. Tato studie je zaměřena na identifikaci proměn a inovativních prvků u ženského lidového oděvu, s důrazem na jejich uplatnění a časové určení. Výzkumná práce je založena především na studiu ikonografických pramenů, sbírkových předmětů a terénním výzkumu. Při vymezení předmětu bádání vycházíme z Klvaňova dělení slováckých krojů, v rámci kterého se kroj oblékaný v obcích Milotice, Dubňany, Vacenovice, Ratíškovice, Svatobořice a Místřín označuje jako jihokyjovský (milotsko-dubňanský) a řadí do širší skupiny krojů břevlavo-hodoňských.¹ Svě členění Josef Klvaňa založil na charakteristikách mužského a ženského svátečního kroje, který ve všech výše jmenovaných obcích vykazoval shodné prvky.

Je až s podivem, jak málo informací nalezneme o lidovém oděvu na jižním Kyjovsku v odborné literatuře. Kromě J. Klvani, který zdejší kroj popsal ve své syntéze *Lidový kroj na moravském Slovensku*,² se bádání o tomto tématu věnovalo pouze několik málo autorů. Z nich je třeba se zmínit např. o Janu Koutném,³ který publikoval stať o miloticko-dubňanském kroji, cennou pro dataci některých inovací, a dále o člancích Vlasty Svobodové⁴ a Václava Šťastného.⁵ Vzhledem k popularitě kyjovského kroje vyšlo v minulosti také několik návodů na jeho výrobu, obsahujících stručný popis sváteční varianty kroje.⁶ Obsáhlejší práce byla uveřejněna v publikaci *Kyjovsko*, která vyšla v roce 1970 jako součást *Vlastivědy Moravské*.⁷ Milada Bimková a Vlasta Svobodová zde zpracovaly kapitolu věnovanou lidovému oděvu a jeho výrobě. Vzhledem k zaměření publikace zde však nemohlo být takto široké téma zpracováno vyčerpávajícím způsobem a lze jej považovat spíše za základní přehled o problematice. Ratíškovickým krojem se zabývala Vladimíra Furyová,⁸ později i Martin Šimša, který napsal kapitolu věnovanou odívání v lokální monografii této obce.⁹ Lidový oděv v obci Svatobořice-Místřín popsala Michaela Zálešáková.¹⁰

Nejstaršími vyobrazeními lidového oděvu na Kyjovsku jsou litografie Wilhelma Horna, které vznikly v roce 1836 v souvislosti s návštěvou císaře Ferdinanda V. v Brně. Grafické listy zachycují svobodný a ženatý pár z panství Milotice ve slavnostním oděvu. Vedle obrazové podoby se zachoval i slovní popis krojů.¹¹ Z první poloviny 19. století také pocházejí nejstarší dochované oděvní součásti. Jedná se např. o límce k rukávcům a zástěry, uložené ve sbírkách Moravského zemského muzea v Brně. Tyto doklady jsou však natolik ojedinělé, že nám dovolují učinit si pouze základní představu o tehdejší lidové oděvní kultuře. Větší počet relevantních pramenů, poskytujících nám dostatek informací o tom, jaké oděvy lidé nosili, ale také jak je kombinovali a k jakým příležitostem oblékali, nacházíme až od osmdesátých let 19. století.

Josef Šíma zachytil v roce 1886 na dvou akvarelech postavu svobodné dívky a chlapce z Ratíškovic ve svátečním oděvu.¹² Později modely z Kyjovska zpodobnil na svých malbách také Joža Uprka, ať již jako součást svých studií vázání šátků (Děvče ze Svatobořic 1915, Děvče z Ratíškovic 1915), nebo ženských kožichů (žena z Ratíškovic 1921, žena ze Svatobořic 1921). Kyjovsko bylo na konci 19. a na počátku 20. století cílem řady fotografů zabývajících se lidovou kulturou, např. Erwina Rauppa, Josefa Klvani, Karla Dvořáka a dalších, jejichž snímky jsou uloženy ve sbírkách muzeí. Současnou podobu kyjovského kroje zachytil v obrazových publikacích Vladimír Židlický.¹³

Velkou důležitost pro výzkum však mají časově určené rodinné snímky pocházející ze soukromých archivů. Nejstarší ojedinělé doklady lze datovat koncem osmdesátých let 19. století, z počátku 20. století je však těchto fotografií poměrně velké množství čítající desítky kusů. Jejich význam tkví nejen ve zpravidla verifikované lokalizaci a dataci, ale také v identifikaci osob na nich zobrazených a vědomí si z toho pramenících souvislostí (pro poznatky o konkrétním oděvu může být důležitá nejen znalost lokality, ve které osoba žila, ale také odkud a z jakých majetkových poměrů pocházela).

Terénní výzkum, který je jedním ze základních zdrojů této práce, probíhal v letech 2019 a 2020 v obcích Vacenovice, Svatobořice-Mistřín, Dubňany a Milotice. Výzkum byl zaměřen nejen na získání faktických informací, ale také na dokumentaci trojrozměrného a ikonografického materiálu z rodinných sbírek.

Ženský lidový oděv se v minulosti, stejně jako dnes, skládal z několika druhů základních oděvních součástí. Tyto základní součásti musela vlastnit každá žena, přičemž jejich počet, materiál a způsob výzdoby závisely na jejím sociálním postavení a stavu.

Součásti ženského oděvu

Rubáč

Základem ženského oblečení byl *opléčkový rubáč*, který se skládal z horní úzké části kryjící trup a spodní sukňovité části, v pase nařasené, jejíž obvod dosahoval přibližně 150 cm. V přední části býval horní díl rozstřížen kvůli snadnějšímu oblékání. Na horní díl se našívala jedno nebo dvě ramínka, která rubáč přidržovala na těle. Rubáč se zhotovoval z konopného nebo lněného plátna, později také z plátna bavlněného. Materiály se přitom mohly kombinovat – vrch se šil z plátna konopného, spodní díl, který měl přesahovat délku sukní a byl viditelný, z plátna jemnějšího. Spodní okraj rubáče býval hladký, ve 20. století se však objevují i rubáče lemované úzkou krajkou.¹⁴ Rubáč začal z běžného užívání mizet na počátku 20. století, ve čtyřicátých letech ho ve Svatobořicích ženy střední generace už nenosily.¹⁵ Nejdéle se tato archaická oděvní součást udržela v Ratíškovicích a v Dubňanech, v Ratíškovicích v ojedinělých případech ještě v šedesátých letech 20. století. *Opléčkový rubáč* byl nahrazen spodní košilí a *opasovacím rubáčem*, což je úzká a krátká spodní sukně.

Rukávce

Na rubáč se oblékaly plátěné rukávce. V jihokyjovské oblasti se vyskytují rukávce jak raglánového, tak příramkového střihu, s charakteristickými objemnými rukávy *baněmi*.¹⁶ Starší vrstva rukávců uložených v muzejních i soukromých sbírkách je střihu raglánového, proto se domníváme, že tento střih je pro jižní Kyjovsko původnější. Dalším faktem svědčícím pro tento předpoklad je skutečnost, že většina ratíškovických rukávců, uložených v muzejních sbírkách, je právě raglánového střihu. Přitom vycházíme z teze, že Ratíškovice jsou, co se

týká lidového oděvu, nejkonzervativnější jihohykovskou vesnicí, ve které se dodnes uplatňují prvky, jež z jiných vesnic vymizely již před sedmdesáti a více lety. Rukávce mají trupovou část dlouhou, tak aby je bylo možné zakasat do sukni.

Rukávy se na spodní straně řasily do pevného pásku a zakončovaly volány, tzv. *kadlemi*. Mladší variantou je zrasení spodní části rukávů pomocí tunýlku, který se stahoval šňůrkou. Součástí rukávců býval malý obdélný límeček, *obojek*, který se později od rukávců oddělil a začal se oblékat samostatně.¹⁷

Rukávce si ženy šily samy, nejprve z konopného a lněného, v průběhu 19. století i z jemného bavlněného plátna, tzv. *brněnského* nebo *vapéru*. Ve čtyřicátých letech 20. století už bylo běžné šít sváteční rukávce také z etamínu (molu). Etamínové rukávce jsou průsvitné a musí se pod ně oblékat ještě jedny rukávce, které jsou z plátna a silně se škrobí.

Pracovní rukávce z hrubšího plátna bývaly nezdobené nebo pouze s jednoduchou výšivkou na pásku *kadlí*, u příramků, na límečku nebo na *předničce*. Mnohdy se na *předničce* a límečku nejednalo o výšivku, ale pouze o našité průmyslově vyšívané nebo vytkávané stuhy. Častá byla modrá barevnost nebo kombinace modré a červené.

Oproti tomu sváteční rukávce bývaly zdobený bohatě. K slavnostnímu kroji se oblékaly rukávce vyšívané černě, *po* černu, s černobílou tzv. *jadéřkovou* paličkovanou krajkou na *kadlích*. K nim patřil černě vyšívaný límeček se stejnou krajkou. Zvláštním druhem svátečních rukávců byly tzv. *přes rukávy*, které nesly plnou černou výšivku i příčně středem rukávů. Nosil se k nim stejný obojek jako k rukávcům *po* černu. Tento typ je vyobrazen už na Hornových litografiích, u vdané ženy v černé barevnosti, u svobodné v červeno-černé kombinaci. *Přes rukávy* se nosily i v ostatních jihohykovských vesnicích, dnes se oblékají pouze v Ratíškovcích a Vacenovicích. Dalším druhem byly rukávce vyšívané černobíle (*strakatě*) nebo bíle s výšivkou podle počítané niti nebo podle předkreslovaných vzorů. K nim se našívaly jemné bílé paličkované vláčkové krajky, tzv. *nožícové*. Bíle vyšívané rukávce *na hvězdy* byly v Ratíškovcích určeny pro nevěstu. Černě i bíle vyšívané límečky a rukávce se začaly už na začátku 20. století v místech ažurové nebo dírkové výšivky podkládat červenou, modrou nebo zelenou (ve Svatoborčicích) látkou (vlněným *delinem*).¹⁸ V minulosti se *kadle* a límečky vyšívaly také světle modře, k nim se přišívaly bílé vláčkové krajky. Dnes se ve většině vesnic už nenosí, pouze v Ratíškovcích.

Jiným typem rukávců byly tzv. malé rukávce. *Kadle* měly lemované bílými krajkami a vyšité černě a bíle. Tyto rukávce se nosily bez obojku. Vdané ženy je oblékaly např. v kombinaci se sukni, štofou, a šátkem, šátkou, na menší svátky (např. do kostela na svátek sv. Cyrila a Metoděje). V současné době se tato kombinace příliš často nenosí, důvodem je nedostatek příležitostí k jejímu uplatnění.

Jako polosváteční (např. k muzice) se uplatnily rukávce s červeně vyšívanými *kadlemi*, *předničkou* a stojatým límečkem, oblékané bez *obojku*. Polosváteční rukávce se často na *předničce* a límečku zdobily pouze průmyslovými, barevně vytkávanými stuhami v různých barvách, např. černé, modré, červené nebo zelené. Jejich *kadle* mohly mít výšivku jiné barvy, než byla na límečku. Na jižním Kyjovsku se rukávy ve většině případů nepřevazují nad *kadlemi* stužkami.

Podobně jako se měnila výzdoba rukávců, měnil se i jejich tvar a proporce. Na ikonografických dokladech z konce 19. a první třetiny 20. století můžeme pozorovat velké a výrazné *baně*. Už ve třicátých letech 20. století bylo zřejmě obvyklé nosit dvoje rukávce na sobě. Ve druhé polovině 20. století se oproti tomu rukávy zmenšují a do oblíby se dostávají rukávce z etamínu. Pod ně, vzhledem k průsvitnosti této jemné a tenké látky, už jsou druhé rukávce nezbytností. Spodní plátěné musí být silně naškrobené. Zdobené jsou jen na *kadlích*

obyčejnou bílou bavlněnou krajkou nebo dírkovou výšivkou. Vrchní rukávce mají tělo plátěné, ale rukávy z etamínu. Rukávce *přes rukávy* bývají výhradně plátěné.

Kadle se časem z praktických důvodů od rukávů oddělily úplně. Rukávce je potřeba poměrně často prát, a přitom je nutné pokaždé odpárat barevné podložení výšivky a černou krajkou. *Kadle* samotné se tolik nešpiní, a tak jejich oddělení přineslo ženám ulehčení práce. Samostatné *kadle* se šijí z etamínu nebo plátna a mají tvar dlouhého pruhu, který je na jedné z delších stran opatřen tunýlkem na protahování šňůrky. Na straně druhé je našita krajka. *Kadle* bývají bohatě zdobené prolamováním a plnou výšivkou.

Dalším zjednodušením je nahrazení spodních rukávců pouhými rukávy, tzv. *anděle*. Jedná se o samostatně ušitý rukáv z plátna, který má v nárameníkové části všitou manžetu a ve spodní části *kadle* s bavlněnou krajkou. Před oblékáním se *anděle* vsunou do vrchních rukávů a na několika místech v oblasti průramku k rukávcům přistehují.

Košile

Ke konci 19. století se dostává do oděvu žen spodní košile. Spolu s *opasovacím rubáčkem* nahrazuje funkci *opléčkového rubáče* jako spodního prádla. Ženy ji oblékaly pod jupku, kabaju i rukávce. Na historických snímcích je zdokumentována jako spodní oděv pod kordulkou už kolem roku 1900. Starší košile měly střih podobný rukávcům, raglánový nebo příramkový. Rozdílem byl úzký rukáv sahající k lokti. Košile se šila z bavlněného plátna, na stojatém límečku a přednici se zdobila strojově vyšívanými stužkami (barva červená, modrá, zelená nebo i jejich kombinace). V druhé polovině 20. století už košile mají jednodušší pravoúhlý střih vycházející z konfekčních oděvů. Rukávy se také poněkud zkrátily a začaly zdobit příčně našívanými krajkami.

Kordulka

Živůtek neboli kordulka je vizuálně dosti podobná mužské. Jejím dominantním rysem je široké lemování po celém spodním obvodu, na přednicích, výstřihu a průramcích a tři ozdobné terčíky *kytky, růže* na zádech. Kordulky mají hranatý, v rozích zakulacený výstřih a zapínají se na kovové knoflíčky. Materiálem k jejich výrobě bylo barevné (červené, modré, fialové, zelené, bílé) hedvábí nebo brokát s květy, doplněné lemováním z červených stuh. Podle materiálu, ze kterého se kordulky šily, se nazývaly *bakoňová, orlová, hedvábná*. V Ratíškovcích se oblékala i *delínová* kordulka s *modrýma pantlama*.¹⁹ Podél lemů se zdobily výšivkou a našívanými dracouny, *parádami*, dnes často flitry a perličkami. Kromě těchto svátečních variant se nosily také kordulky všednější, stejného střihu, ale z levnějšího materiálu, bez vyšívání. V minulosti se kordulky šily kratší, mezi jejich spodním okrajem a *opasůvkou* byl často vidět poměrně široký pruh rukávců. Dnes bývají kordulky dlouhé až do pasu.

Na počátku 20. století se jako pracovní oděv uplatnila také kordulka s menším kulatým výstřihem z černého klotu nebo tištěného kartounu. Pod ni se oblékaly pracovní rukávce nebo spodní košile. Ve druhé polovině 20. století se tyto živůtky šily ze světlých bavlněných látek a nosily jako součást prádla na spodní košili.

Sukně

Sukně se na Kyjovsku obecně nazývá *kanafaska*. Pod tímto názvem je ve většině jihokypovských vesnic chápána jakákoliv sukně ke všednímu, polosvátečnímu i svátečnímu kroji.²⁰ Označení *sukně* se vztahuje pouze na vlněnou černou nebo zelenou sukni, která je součástí obřadního kroje.

Svobodné dívky na Kyjovsku oblékaly k nejslavnostnějším příležitostem zelenou vlněnou *sukni* obroubenou na spodním okraji červenou stuhou a lemovanou dvěma modrými stuhami. Černá vlněná *sukně*, lemovaná červeně, také se dvěma modrými stuhami, patřila k nejslavnostnějšímu oděvu vdaných žen. Počtem stuh se liší od sukni nošených na severním Kyjovsku, které lemuje pouze jedna stuha.²¹

Sukně se původně sešivaly, což se do dnešní doby uchovalo u slavnostních vlněných *sukní*. V případě *kanafasek* se už od počátku 20. století běžně setkáváme s nesešitým předním švem. Část sukně skrytá pod zástěrou se šila z odlišného, levnějšího materiálu než zbytek *kanafasky* a nazývala se *ledaco*.²² Délka *kanafasek* byla už v polo-

Obr. 1. Dívka ve svátečním kroji, rukávce *přes rukávy*, Vacenovice, dvacátá až třicátá léta 20. století. Soukromá sbírka.

Obr. 2. Dívky ve svátečním kroji. Foto K. Dvořák. Vlastivědné muzeum v Olomouci, inv. č. 11028.

vině 19. století poměrně krátká. Po kotníky dlouhé sukně, zobrazené na Hornových litografiích, zřejmě neodpovídají tehdejší realitě. V popisu kroje, který provedli vrchnostenští úředníci na panství v roce 1836, je totiž vysloveně uvedeno, že ženská sukně je krátká.²³ Nejstarší fotografie z konce 19. století dokládají *kanafasky* pod kolena. „Sukně měly být tak dlouhé, aby nebylo vidět křivé, (koleno). To by byla hanba.“²⁴ J. Klvaňa uvádí, že klečícímu děvčeti měly sukně dosahovat jen po zem.²⁵

Kanafasky bývaly dřív skutečně z *kanafasu*, tedy z bavlněné červeno-bíle pruhované látky. Později se začaly šít i z různých bavlněných, polovlněných, vlněných, hedvábných látek, velmi často však červené barvy s drobným bílým nebo barevným vzorem. Na konci 19. století se ke svátečnímu kroji nosily soukenné *kvítkovice* nebo *delínky* (*slámková*, *palašková*, *haluzová*). Jako méně slavnostní, např. na neděli odpoledne nebo k muzice, se oblékaly různě tištěné *kanafasky*, většinou s červeným podkladem, např. puntíkatá, tzv. *kapečková*, nebo s černýma *tulipánkama*.²⁶ Ve dvacátých letech 20. století se začaly

Obr. 3. Dívky v pracovním kroji, v zámecké zahradě, Milotice, kolem 1910. Soukromá sbírka.

objevovat vlněné sukně s bílými kvítky s fialovým středem, tzv. *pávky*. Už ve čtyřicátých letech 20. století byly velice rozšířené a od padesátých let tvoří pevnou součást nejslavnostnější varianty svátečního kroje. V zimě se ke svátečnímu kroji s oblibou nosily plyšové sukně, *plyšky*.

Sukně se dříve nijak neupravovaly. Od konce 19. století se však začaly skládat do volnějších skladů a přibližně od roku 1910 pak tzv. řádkovat, tj. skládat do drobných kulatých skladů. Od třicátých let 20. století se pak sukně kulmovaly velkou železnou kulmou do pravidelných obloučků a z tohoto důvodu je bylo nutné podkládat naškrobeným organtýnem. *Sukně* a některé *kanafasky* se nosí nijak neupravené, pouze volně rozžehlené (*rozhoděné*).

Spodní sukně

Spodní sukně se na Kyjovsku nazývají *suknice*. Šily se ze dvou až pěti dílů bavlněného plátna (o šířce 70 cm) a jejich celková šířka byla od 140 do 350 cm. Spodní okraj *suknic* byl dříve nezdobený, *holý*, na počátku 20. století se na něm začaly v Miloticích a Svatobořicích vyšívat *zoubky* nebo se lemoval úzkou krajkou.²⁷ V Ratiškovcích se zvyk zdobit jejich okraj ujal až po druhé světové válce. K jihokyjovskému kroji po dlouhou dobu patřila tradice nosit spodní sukně tak, aby přečnívaly pod svrchní sukní. Tento způsob úpravy údajně zavedla mezi roky 1860 a 1870 Kristýna Chvostáková z Milotic, která byla zaměstnaná v prádelně na milotickém zámku, kde se naučila pracovat se žehličkou. Protože si uměla spodní sukně pěkně vyžehlit, *vypiglovat*, nosila je tak, aby byly dobře vidět. Podle ní se pak začala strojit další děvčata.²⁸ Lem spodničky vyčníval původně přibližně o 8 cm,²⁹ postupně se ale zkracoval. Ve třicátých letech 20. století už přečníval jen přibližně 4 cm, po polovině 20. století pak už jen minimálně nebo vůbec. Nejdéle se tradice delších spodních sukní udržela v Ratiškovcích. V dnešní době se *suknice* nosí většinou zarovnané s *kanafaskou* nebo se nechávají vyčnívat pouze špičky jejich krajk.³⁰

Počet spodních sukní a způsob jejich úpravy závisel a dodnes závisí na variantě kroje a také věku jeho nositelky. Největší důraz na úpravu kroje, a tedy i počet a tvar *suknic*, byl vždy kladen u mladých dívek, se stoupajícím věkem jsou pak požadavky na vzhled klesající. Dokonce je společensky nežádoucí, aby např. stará žena nosila sukně stejně „*natrčené*“ jako mladá a naopak. Ke svátečnímu kroji patří obvykle čtyři (někdy i pět) *suknic*, k méně slavnostním variantám dvě až tři, ke všednímu kroji jedna. Nejvíce spodních sukní se nosilo

vždycky v Miloticích a Svatobořicích-Mistříně, v Ratíškovcích a Dubňanech méně.

Suknice jsou kvůli snadnější manipulaci při jejich žehlení nesešité a teprve po jejich oblečení se sešpendlují. Od konce 19. století se spodní sukne skládaly do volnějších skládů, později pak řádkovaly, tj. silně naškrobené sukne se vyžehlily, ještě mírně vlhké ručně (např. za pomoci velké vařečky) naskládaly na drobné oblé sklady, zafixovaly převázáním tkanic a nechaly proschnout. Sklady se navíc ještě protáhly tenkou nití, která se při oblékání nevyvlékla, ale pouze povolila a po svlečení sukne se opět jejím utažením sklady zpevnily. Přibližně od třicátých let 20. století se začaly sukne kulmovat. K tomu se používala dlouhá železná kulma nahřívána na kamnech. Kulmovala se na tuho naškrobená suchá a vyžehlená spodnice. Před kulmováním se uložila do sklepa na řepu a brambory, ve kterém nabrala potřebnou ideální vlhkost.³¹

Tvar sukni a způsob jejich úpravy patřil vždy k velmi důležitým parametrům v hodnocení kroje. Ve druhé polovině 20. století platilo pravidlo, že pod všední kroj se nosí spodní sukne jen hladce vyžehlené. Ve svátek nebo šla-li žena do města, oblékala naskládané spodnice (ke stejnokroji), k nejsvátečnějšímu kroji patřily sukne nakulmované.³² Větší pozornost se obecně věnovala úpravě suknic mladých děvčat a žen, starší ženy již nenosily sukne tak pečlivě naskládané, nebo dokonce kulmované. Dnes se v některých vesnicích už suknice nekulmují (např. Svatobořice-Mistřín) a nosí se pouze naskládané, což je však při pečlivé práci považované za stejně hodnotnou úpravu sukni jako kulmování.

V současné době se k docílení správného tvaru oblečených sukni (v pase se silueta prudce rozšiřuje, poté tvoří oblý zlom a následně pozvolné zvonovité rozšíření) používá také tzv. sedlo. Jedná se o našasenu sukénku krátkou přibližně 20 cm, která je ovšem velice silně naškrobená. Váže se úplně naspod tak, aby její tuhé sklady tvořily oporu pro suknic.

Nažehlené, naskládané nebo nakulmované spodní sukne se skladovaly zásadně uložené naplocho, v truhle, šupletí prádelníku nebo za trámem v jizbě. Dnes se ukládají do prádelníků nebo do kartonových krabic.

Zástěra

V rámci lidového oděvu se na Kyjovsku rozlišují dva základní druhy zástěr odlišující se od sebe stářím, podobou i hodnotovým významem. V první řadě se jedná o tzv. *fěrtúšek*, zástěru lemovanou krajkou při spodním okraji, která se uplatňuje zejména v obřadním a svátečním kroji. Mladší *zástěra* je krajkou nebo dírkovou výšivkou lemována ze tří stran a obléká se zejména k polosvátečnímu kroji, stejnokroji a v některých variantách i ke kroji svátečnímu nebo obřadnímu (nevěsta).

Obr. 4. Žena z Milotic v čepci. Foto P. Hrbáčová. Národní ústav lidové kultury, 2020.

Fěrtúšky bývaly v 19. století plátěné, zdobené jednoduchou výšivkou plným stehem, sešité ze dvou dílů plátina uprostřed spojených spojovacím švem, *stinkem*. Výšivka se soustředila hlavně do spodních rohů kolem středového švu a rozvíjela se horizontálně i vertikálně. Byla méně bohatá než dnes, zato velmi pečlivě provedená, s drobnými ornamentálními a stylizovanými vzory. Sváteční tmavě modré tzv. *vyvazované fěrtúšky*³³ se vyšívaly krémovou nebo bílou přízí kombinovanou s červenou a po roce 1870 i se zelenou a žlutou barvou.³⁴ Jejich spodní okraj je vždy zdoben paličkovanou *malovanou* krajkou s červeným a zeleným motivem.³⁵ Ve sbírkových fondech se však z tohoto období dochovaly i zástěry ze vzorovaných kartounových nebo kašmírových látek (např. tmavý kašmír s drobnými kvítky), které se vyšívaly bílou stylizovanou květinovou výšivkou. Okraj těchto zástěr lemovala široká tylová krajka. Na některých svátečních zástěrách je vyšito datování, což nám umožňuje správně časově zařadit jednotlivé vývojové fáze.³⁶ Všednější zástěry z bavlněných kanafasů zdobil jednoduchý, červeně vyšíváný rostlinný vzorek *halúzka* a jejich spodní okraj byl často tvarován do *ostinkovaných* zoubků nebo obloučků.

Už od konce 19. století se zástěry šily i z dalších materiálů, jako je samet, klot nebo hedvábí. Jejich barevnost byla různá, od černé přes tmavě modrou, středně modrou, růžovou, zelenou a další. Protože zde již chybí středový *stinek*, kompozice výšivky je odlišná, tvoří ji horizontální pruhy vrstvené nad sebou. Jako výzdobný prvek se začaly používat také ozdobné stuhy. Zástěry s nimi se nazývají *portové fěrtúšky*. Od počátku 20. století se výšivka na zástěrách stává čím dál více výraznější. Rozvíjí se prostorově i barevně. Poměr červené, žluté a zelené barvy oproti dominantní bílé je větší a zástěry tak působí pestřejším dojmem. Motivy přecházejí od stylizovaných ornamentů k naturalistickým květům. S naturalismem nabývají zástěry i na bohatší barevnosti – přidávají se lomené odstíny jako fialová, růžová, modrá a další.

K obřadnímu ženskému kroji (k černé sukni) se oblíkal bílý, na tylu vyšíváný *tylangrový fěrtúšek*. Přibližně ve třicátých letech 20. století jej vystřídaly bílé brokátové zástěry s *halúzkou*, na které pak navázaly brokátové zástěry zdobené portami, lemované ze tří stran *tylangrovou* krajkou.

Tyto svatební zástěry již řadíme mezi *zástěry*, které do jihokyjovského kroje pronikly vlivem mutěnicko-hovoranského typu kroje. Nejprve se v prvních desetiletích 20. století uplatnila tzv. *kocúrka*, bílá plátěná zástěra s výraznou dírkovou výšivkou, nošená ke svátečnímu i polosvátečnímu kroji. Později si ženy začaly pořizovat zástěry z různých materiálů a lemovat je ze tří stran krajkami. Tyto zástěry se uplatňují nejčastěji v méně slavnostních variantách kroje nebo ke stejnokroji.

K jihokyjovskému kroji se původně nenosily žádné zvláštní pentle do pasu. Zástěry se uvazovaly kupovanými, barevně vytkávanými stuhami, *trháčky*, *opasúvkami*, které se obtočily kolem těla a vpředu zavázaly na jednoduchý uzel. Kolem roku 1915 už jsou ale na ně-

Obr. 5. Ženy v šatkách. Vlastivědné muzeum v Olomouci, inv. č. 11503.

kterých fotografiích zachyceny dívky s *opasůvkami* uvázanými tak, aby jejich konce visely posunuty mírně do stran. Kolem roku 1920 se už používaly hedvábné stuhy, pouze však při svatbách. Přibližně od čtyřicátých let 20. století se *opasůvky* postupně přesouvají více a více na boky (např. v šedesátých letech leží ještě více vpředu nebo přesně po stranách) až k současnému stavu, kdy se přišpendlí v pase tak, aby se dotýkaly okrajů zástěry a přesunuly se tím téměř na zadní stranu sukní. V polovině 20. století se také už většinou jednalo o různé zdobené pentle, dnes jsou *opasůvky* zpravidla strojově vyšíváné nebo ručně malované. Pouze v Ratíškovicích se dosud uchovaly *trháčky* zhotovené z vytkávaných stuh a povijanů vázané dopředu.

Marýnka

Marýnka patřila k svrchnímu oděvu, který se oblékal na rukávce a kordulku. Proto měla tvarované rukávy, nahoře velmi široké, směrem k zápěstí zúžené. Strih tělové části byl princosový, těsně vypasovaný, a tak krátký, že byl vidět spodní lem kordulky (přitom musíme vzít v úvahu, že v dřívější době bylo zvykem nosit kordulky kratší než dnes). Jako materiál k výrobě *marýnek* se používal bílý nebo tmavě modrý *futterbarchan*.³⁷

Kacabajka

Kacabajka, tedy úzký pod pás sahající kabátek, rozšířený plochými šúsky, se údajně v jihokyjevském kroji objevila kolem roku 1860. J. Koutný uvádí dokonce autorky tohoto „vý-nálezu“, švadleny „Slobodky“.³⁸ *Kacabajky* se šily většinou z červeného (bordó, fialového) sametu nebo plyše, na spodním obvodu, přednicích a okrajích rukávů byly lemovány černým sametem a zdobeny portami a perličkami. Méně sváteční varianty se zhotovovaly z různobarevného barchetu, na okrajích lemovaného černým *glotem*. *Kacabajka* se nosila s obojkem nebo bez něj, na hlavu se k ní vázal turecký šátek pod bradu či pod krkem překřížený a vázaný dozadu nebo šatka (*zamotávka*). *Kacabajky* postupně nahradily nejen *marýnky*, ale pro běžné nošení postupně také *kožichy*.

Jupka

Jupka se v lidovém oděvu na Kyjovsku objevila na počátku 20. století.³⁹ Na rozdíl od *kacabajky* je krátká pouze do pasu a její spodní část tvoří pruh látky, vertikálně naskládaný do úzkých skládů. Původně byl tento pruh užší, dnes u svátečních jupek sahá skoro až k podpaží. Podél horního okraje skládaného pruhu, podél zapínání i na spodní části rukávů se *jupky* zdobí našívanou *parádou*, portami, krajkami apod. Pod *jupku* se oblékala *košile* a někdy

Obr. 6. Žena z Milotic v *šatce*, rukávce *po bílu*, bez *obojku*, sukně *plyška*. Foto P. Hrbáčová. Národní ústav lidové kultury, 2020.

i všední bavlněná kordulka. Jupka se uplatnila nejprve ve všedním oděvu, kde nahradila pracovní rukávce s kordulkou. Velmi rychle však pronikla do polosvátečního a svátečního oděvu. Podstatný byl materiál, ze kterého byla ušita, na všední nošení se používaly tištěné bavlněné látky, na svátečnější varianty vlněné a polovlněné materiály. Pro chladnější období se jupky podšívaly flanelovými látkami. V druhé polovině 20. století se začaly nosit i jupky s krátkým rukávem.

Ještě v první třetině 20. století bylo obvyklé oblékat jupku a sukni ušitou z rozdílných materiálů. Po druhé světové válce se však rozšířil tzv. *stejnokroj*, kdy je sukně a jupka zhotovena ze stejného materiálu. Stejnokroj se stal velmi oblíbeným zejména ve druhé polovině 20. století, kdy jej nosily takřka všechny generace žen oblékající lidový oděv. V současné době oblékají *stejnokroj* především ženy starší generace, mladší ženy jej využívají k příležitostem, kdy si nechťejí brát rukávce.

Kožich

Na jižním Kyjovsku ženy nosily bílý kožich lemovaný černou beránčinou. Vepředu byl krátký, pouze do pasu, vzadu delší. Přední spodní cípy se překládaly dozadu, čímž vznikla „křídla“ sepnutá na zádech koženým knoflíkem. Šosy, výstřih a rukávy lemovala černá beránčina, rukávy navíc ještě černá kůže, která zdobila také přednice. Kožichy se obvykle kupovaly na jarmarku ve slovenské Skalici nebo v Holíči. Kolem roku 1900 se údajně šily v rodině Měchurové v Šardicích.⁴⁰ Kožichy byly poměrně choulostivé, nesmělo se v nich zmoknout, proto se při dešti ženy zahalovaly do konopné plachty, později vlnáku. Pod kožich se původně oblékaly rukávce, jejichž rukávy se stáhly dolů, později se pod něj začaly nosit jupky. Kožichy se ukládaly přes léto v truhlách v komoře a bylo třeba je pravidelně větrat.

Čepec

Na hlavě se nosil jednoduchý čepec, *drnda*, *drndula* nebo také *gargula* (Svatobořice). Oblékaly jej ženy všech generací a také malá děvčátka, když měla na hlavě uvázaný šátek. Pro vdanou ženu byl tento čepec nezbytností, považovalo se za společensky nevhodné, aby chodila prostovlasá. *Drnda* se mohla nosit i samotná, přesto se většinou, zejména na veřejnosti, doplňovala šátkem.

Drnda má jednoduchý střih, skládá se z přední, kolem obličeje vykrojené části *laty* a zadního *dénka*, které kryje vlasy. V Ratiškovících je, na rozdíl od ostatních jihohykovských obcí, *dénko* menší a kopíruje tvar hlavy. Všední *drnda* byla nezdobená, pouze olemovaná krajkou. Často se zhotovovala ze vzorovaného kanafasu nebo bývala háčkovaná. Sváteční *drnda* měla *latu* zdobenou výšivkou, případně dracounem nebo perličkami (*paráda*). Okraj čepece byl lemován naskládanou paličkovanou krajkou, která se podkládala modrou nebo růžovou stuhou. V minulosti měly *drndu* s *parádou* pouze vdané ženy, svobodné si ji nezdobily. Dnes oblékají zdobenou *drndu* i dívky, její výzdoba je však skromnější než v případě žen.

K běžnému, každodennímu nošení přestaly mladé ženy *drndu* oblékat většinou po druhé světové válce. Na hlavě nosily pouze šátek a *drndu* s šátkem jen k polosvátečním, svátečním a obřadním variantám oděvu. Takto *drndu* využívají i poslední současné nositelky lidového oděvu (v podstatě se jedná o tutéž generaci žen).

Pod označením čepec se na Kyjovsku rozumí obřadní pokrývka hlavy, která náleží pouze vdaným ženám. Jeho střih je podobný jako u *drndy*, rozdíl je však v bohatém zdobení skleněnými korálky a zrnky, a to jak na *dénku*, tak na *latě*. Součástí čepece jsou mašle, jejichž dlouhé konce sahají až k okraji sukně (v Ratiškovících jsou mašle dvě, v ostatních vesnicích

jen jedna). V Ratíškovicích se krajka lemující obličejovou část čepce řasí (*trúbelková* čipka), v ostatních vesnicích je naskládána stejně jako u *drndy*. Čepce není možné práť, proto se pod něj nosí ještě *drnda*.

Čepců dostávala nevěsta ve svatební den hned několik (mohlo jich být třeba i sedm). Ten *nejparádnější*, s *holickú latú* (kupovala se na jarmarku v Holíči), kterým byla nevěsta *začepena*, byl dar od křtící kmotry, další od ostatních vdaných žen z blízkého příbuzenstva. Podle zvyklostí musela nevěsta během večera obléct všechny čepce, které dostala, a musela v nich zatančit sólo.

Samostatný *holý čepce* bez šátku oblékaly vdané ženy mladší a střední generace na velké rodinné a církevní svátky. Tato skutečnost je doložena od dvacátých let 20. století množstvím historických snímků, např. ze svateb. V dnešní době je nošení samostatných čepců k svátečním příležitostem u vdaných žen poměrně hojné. Ještě častěji čepce uvidíme jako součást slavnostního kroje děvčátek. Tato tendence je patrná z historických snímků již ze třicátých let 20. století, naplno se pak uplatnila ve druhé polovině 20. století.

Šátek

K nezbytným součástem ženského oděvu patřil šátek. Ve druhé polovině 19. století se nosily různé kartounové šátky, nejprve s bílým podkladem tzv. *lipské*, které v osmdesátých letech téhož století vystřídaly červené nebo černé *turecké* šátky, *turečáky*.⁴¹ *Turecké* šátky se nosily *zarejdené* do zvláštního úvazu *na rožky*, tj. šátek byl v zátylku uvázan na uzel, přičemž jeden z jeho cípů spadl na záda a druhý přes rameno dopředu. Jinou variantou byl šátek vpředu pod krkem překřížený a zavázaný vzadu nebo prostý úvaz na uzel vpředu pod bradu. Posledním jmenovaným způsobem se nosily jak velké, tak malé *turečáky*, tzv. *podbradníčky*.

K obřadnímu kroji vdaných žen patřil v některých obcích (Svatobořice-Mistřín, Dubňany, Milotice) kašmírový šátek černé nebo červené barvy (*harasák*, *cirkasák*, *tibeták*) omotaný kolem hlavy a vázaný dozadu.

Kromě tištěných šátků ženy na počátku 20. století oblékaly i bílé bavlněné šátky (*šatky*, *zamotoávky*), které se vázaly pod bradu. Ke svátečním příležitostem byly velké, s okraji lemovanými krajkou nebo ozdobně tvarovanými do zoubků nebo obloučků. Cíp spadající až hluboko na sukni zdobila bílá dírková výšivka. Ke všednějším příležitostem se nosily menší bílé šátky lemované dírkovou výšivkou nebo krajkou, vyšívané bíle, červeně nebo modře. Někdy byl šátek po celé ploše vyšívaný drobnými kytičkami. Po první světové válce se sváteční *šatky* začaly zhotovovat z etamínu, což podstatně změnilo charakter i styl výšivky. Také jejich rozměr byl mnohem menší.

Jiným typem svátečních nebo polosvátečních šátků, nošených převážně v zimním období, byly šátky s třásněmi, které se kupovaly na jarmarcích. Pro všední dny se už od počátku 20. století rozšířily malé bavlněné šátečky vázané pod bradu, zpravidla světlé barevnosti s drobným vzorkem.

Vyjma kašmírového *harasáku* všechny zmiňované typy šátků v minulosti nosily jak svobodná děvčata, tak vdané ženy. K diferenciaci dle věku a stavu došlo v průběhu 20. století. Na snímcích z prvního desetiletí tohoto století jsou ještě *rejdení* zachyceny i vdané ženy, nicméně o třicet let později už tento úvaz šátku náležel pouze svobodným dívkám, což platí i dnes. Oproti tomu *turecké* šátky vázané pod bradu, které dnes oblékají pouze vdané ženy, si ještě kolem roku 1940 vázala i mladá děvčata. Zásadou ale bylo, že všechny šátky (mimo *rejdení* nebo úvaz kolem krku dozadu) se vždy vázaly pod bradu. Dnes široce rozšířené vázání pracovních šátků vzadu v týle tedy nemá žádný podklad v tradici.

Další změnou, která se v oblasti nošení šátků udála kolem poloviny 20. století, je postupné vymizení úpravy šátku „na rýnu“ ve většině jihohykovských vesnic. Šátek při ní tvořil nad čelem charakteristické prolomení směřující k čelu nositelky. Toto prolomení bylo vytvořeno podškrobením šátku a jeho přelomením ve středu. V současné době se takto nosí šátky už pouze v Ratíškovicích. V ostatních vesnicích se rozšířila úprava, kdy je šátek nad čelem posunut dozadu a nechává vyniknout krajkový okraj *drndy*, na kterou těsně přiléhá. Tato transformace probíhala postupně a nerovnoměrně od třicátých let 20. století a byla ukončena v šedesátých letech.

Proměnou prošlo ve druhé polovině 20. století také *rejdní*. S tím, jak celkově rostl důraz na precizní úpravu kroje, se dříve nikterak komplikovaný úvaz stal pracnějším a složitějším. Dominuje mu především do výšky zvednutý cíp šátku, který tvoří po straně hlavy nositelky velký přehyb. Jednodušší typ úvazu se dochoval pouze v Ratíškovicích a dlouho také v Dubňanech, kde se dnes už šátky vážou stejně jako v Miloticích. *Drnda* ještě ve třicátých letech 20. století vyčnívala zpoza *rejdní* pouze na skráních. V padesátých letech téhož století už ale bylo všeobecně rozšířené vázání šátku po vzoru sousedních Šardic, kdy šátek odkrývá krajkou a zdobení *drndy* po celém jejím obvodu, tedy i nad čelem.

Boty

Pro vysoké ženské boty, *krabovačky*, nebo také *faldovačky* je charakteristické množství drobných vrapů na holínce a bohatá výšivka na nártu a patě boty. Měkká holínka, šitá z kozinky, měří před skládáním až 90 cm a má pouze jeden podélný šev na vnitřní straně nohy.⁴² Bota dosahuje skoro až po koleno, přičemž její horní část je vykrojena do oblouku. Podpatek má středně vysoký a tvarovaný, zdobený mosaznými hřebíčky a opatřený podkůvkou. Špička boty, nárt a pata jsou vyšívány zelenou, červenou, žlutou a bílou nití. Dalším způsobem výzdoby může být perforování kůže a její podložení růžovým delínem.⁴³ Na patu a špičku se někdy používá lakovaná kůže.

Na konci 19. století bývaly boty nezdobené nebo pouze s mosaznými hřebíčky na podpatku, později se začaly vyšívát na patách. Ve třicátých letech 20. století se na ikonografických dokladech v některých případech setkáváme s obuví v podstatě totožného vzhledu, jako jsou dnešní boty, většina ale, zvláště v případě starších žen, byla ještě v tomto období nevyšívána. V Ratíškovicích se nosily boty vyšívané pouze na nártu a na patě, ne na špičce.⁴⁴

V dnešní době jsou už sklady na botách zafixované, takže je není při každém obouvání třeba vrapit. Dříve se musely vrapy pracně naskládat, což bylo poměrně časově náročné. Proto při větších církevních svátcích, hodech a podobně, kdy se sváteční kroj a boty oblékaly opakovaně, některé ženy v naskládaných botách i spávaly, aby druhý den ráno, kdy se chystaly do kostela, „ušetřily čas“.⁴⁵

I v dnešní době není obouvání *krabovaček* úplně jednoduchou záležitostí. Sklady jsou sice zafixované, ale i tak je potřeba postupovat opatrně. Aby nakrabené boty na noze dobře držely, děvčata si v nejužší části kolem kotníků nohy ovazují pruhem látky a na něj si teprve oblékají černé punčochy.

K běžnému nošení v 19. století také sloužily tzv. *jojky*, úkladové boty. Byly to vysoké boty s měkkou holení a bez podpatku, levné a pohodlné. Nakupovaly se na jarmarcích v Čejči, Holíči nebo Skalici. Nosili je bez rozdílu ženy i muži.

Kromě vysokých bot se v devadesátých letech 19. století ke kroji začaly nosit kotníkové šněrovací boty. K nim patřily černé nebo hnědé punčochy. Zásahu na tom měl údajně milotický hrabě František Seilern (1852–1916), který projevoval o venkovský lid na svém panství velký zájem a často jej i materiálně podporoval. Pochopení pro tuto „novotu“ však údajně

neměli milotičtí chlapci, kteří u muziky nechtěli tancovat se „střevíci“.⁴⁶ Polobotky se obouvaly především k méně svátečním variantám kroje, k muzice apod.⁴⁷ Dnes se polobotky nosí především ke stejnokroji nebo k všednímu kroji.

Způsob užití jednotlivých výše uvedených oděvních součástí a jejich variant byl dán příležitostí, ke které se oděv oblékal, stavem a věkem nositelky i jejím sociálním postavením. Těchto kombinací bylo a dodnes je velké množství, navíc jejich užití se v jednotlivých jihohykovských vesnicích liší. Popis variant je natolik obsáhlý, že jej není možné do předkládané studie zařadit, proto následuje alespoň stručný popis jednotlivých oděvních kategorií dle kvality, tedy kroje pracovní, kroje sváteční a kroje obřadní. Na pomezí mezi krojem svátečním a pracovním stojí kroj polosváteční.

Obr. 7. Ženy v obřadním kroji ke křtu. Prostřední žena v *cirkasáku*. Žena napravo oblečená v *kožichu* a *zarejděná*, žena vlevo oblečená v *kacabajce* a *vyvazovaném fěrtochu*, *zarejděná*. Foto K. Dvořák. Vlastivědné muzeum v Olomouci, inv. č. 11034.

Pracovní kroj

Základem pracovního nebo také všedního kroje byly plátěné oděvní součásti, které se zhotovovaly podomácku, nejprve z konopného a lněného plátna, později z továrně vyráběných bavlněných, často tištěných látek. Zpravidla se jednalo o oblečení, které původně sloužilo jako polosváteční (např. *kanafasky*, rukávce, *jupky*) nebo i sváteční a postupným obnošením se z něj stal oděv pro všední dny. Do konce 19. století jej tvořily *opléčkový rubáč*, pracovní rukávce, pracovní nebo obnošená sváteční kordulka, *kanafaska* a modrá či černá zástěra. Na hlavě se nosila *drnda* a *zarejděný* velký tištěný šátek. Chodilo se bosky nebo v *jojkách*. Za chladného počasí ženy oblékaly obnošené kusy svrchního oděvu, *kacabajky*, *marýnky* i *kožichy*. Na konci 19. století se složení oděvu proměnilo, ženy odkládaly *opléčkový rubáč* a nahradily jej *opasovacím rubáčem* s košilí. Na ni oblékaly pracovní *kordulku* nebo *jupku*. Pracovní zástěry byly z bavlněných *kanafasů* s jednoduchou výšivkou nebo jednobarevné modré nebo černé. Na hlavu se stále vázala *drnda*, přes ni však malé tištěné nebo vyšívání šátky vázané pod bradu. Místo *jojek* měly ženy kotníkové boty a *punčochy*. Za chladného počasí se pracovalo ve starších *kacabajkách* či *zateplených jupkách* a přehození *vlňáku*.

Polosváteční oděv

Polosváteční oděv oblékaly ženy v okamžicích, kdy se nechtěly strojit do kroje svátečního, situace si ale vyžadovala reprezentativnější oděv než kroj pracovní. K takovýmto příležitostem patřila např. návštěva bohoslužby ve všední den, nedělní odpoledne, návštěva města apod. Do polosvátečního kroje se ale také např. převlékala nevěsta a družičky na svatební hostinu. Jeho podobu na počátku 20. století tvořila zpravidla *kanafaska* a pod ní jedna nebo dvě *suknice*, pracovní rukávce a obyčejná kordulka nebo svátečnější varianta *jupky*, bílá zástěra, barevný portový *fěrtúšek* nebo zástěra s jednoduše vyšíváním *halúzkou*. Nesměla chybět *drnda*, vyšívání, tištěný nebo štrápcový šátek pod bradu a na nohou *punčochy* a *polobotky*. V chladnější dny pak mohly *jupku* vystřídat *kacabajka* a *vlňák*.

V období čtyřicátých let 20. století se rozšířilo nošení *stejnokoroje*, sukně a jupky zhotovených ze stejného materiálu. Ten se stal zejména ve druhé polovině 20. století velmi oblíbeným. Dnes, zejména u starší věkové kategorie, představuje také sváteční typ oděvu. Se *stejnokrojem* je možné kombinovat různé typy *zástěr* (také *kocúrku*), nikdy však *fěrtúšek*. Na hlavu se obléká *drnda* a šátek pod bradu, na nohy patří světlé punčochy a polobotky. K polosvátečním variantám kroje se nenosí *obojek*.

Sváteční oděv

Do svátečního kroje se ženy a dívky strojily k nedělní návštěvě bohoslužby a v církevní svátky, na *fašankovou* nebo hlavní hodovou muziku, na druhý svatební den apod. Nejsvátečnější *parádní* varianta dívčího kroje se dodnes příliš neodlišuje od kroje z počátku minulého století (samozřejmě vyjma siluety a délky sukní). Tvoří ji rukávce vyšívané *po černu*, *kanafasky pávka* nebo šálka, červený nebo černý *zarejdný turecký šátek* a *vyvazovaný fěrtúšek*. V zimním období k *parádnímu* kroji patřil kožík.

Dalších variant svátečního kroje je velké množství, všechny jsou ale složeny z oděvních součástí zhotovených z kvalitních materiálů a bohatě zdobených výšivkou, krajkami nebo portami. Mezi ně počítáme bílé vyšívané rukávce často kombinované s *šatkou*, bílou hedvábnou *zástěrou* nebo *kocúrkou*. Rukávce *po černu* nebo vyšívané černobíle se kombinují s různými typy *zástěr*, např. brokátovými, sametovými nebo plátěnými modrými nebo černými s naturalistickou květinovou výšivkou. *Kanafasky* na svátek jsou polovněné, vlněné *delínky* nebo *plyšky*. V chladnějším období se oblékají *kacabajky* a na ně *obojek*, v případě potřeby také vlnák. Za svátečnější druhy vlnáků byly považovány např. *haluzový zelený*, *haluzový bílý* nebo černý vyšívaný.⁴⁸

Vdaná žena může ve svátek oblékat v podstatě stejný oděv jako dívka, rozdíl však je v úpravě hlavy. Už od počátku 20. století si postupně vdané ženy přestávaly *turecký šátek rejdit* a vázaly si jej pod bradu nebo s překřížením pod krkem a uzlem vzadu. Dnes nosí nejčastěji bohatě vyšívanou bílou *šatku*. K svátečnímu oděvu se vždy nosí vysoké boty.

Obřadní oděv

Obřadní oděv tvoří obecně nejstabilnější část lidového oděvu. Podobně jako u *parádního* kroje se jeho současná obřadní podoba příliš od minulosti neliší. Jedná se o oděv, který byl vyhrazen pro nejslavnější životní okamžiky nebo ty největší církevní svátky (svatba, křest, úvod, pohřeb mladého člověka, primice, Boží hod vánoční...). Dnes se však v praxi často zaměňuje s krojem svátečním.

K obřadnímu kroji svobodné dívky patřila zelená sukně, rukávce vyšívané *po černu*, hedvábná kordulka (v Ratiškovcích zelená *orlová* nebo černá),⁴⁹ a černý *vyvazovaný* nebo *klotový fěrtúšek*. Hlava dívky byla ozdobena obřadním *drúžením*, jehož pentle byly v minulosti červené (dnes už pouze v Ratiškovcích), nyní jsou bílé a pastelové barevnosti (růžová, modrá). Nevěsta byla oblečena v černé sukni, bílém *tylangrovém fěrtúšku*, dnes většinou brokátové *zástěře*, bílých rukávcích, na hlavě měla *drúžení*, které po *zачepení* nahradil bohatě zdobený čepce. K němu už se ale nevěsta převlékala do svátečního kroje – *pávky*, *vyvazovaného fěrtúšku* a rukávců *po černu*. Jinou variantou obřadního kroje je oděv oblékaný na obecní pouť, Boží tělo nebo na pouť do Žarošic. Na pouť ve Svatobořicích-Místříně mohou dívky nosit *drúžení* a k němu kombinaci *pávky* s bílým *kocúrovým fěrtúškem* a bílými rukávcí. Na Boží tělo nebo na pouť do Žarošic chodily družičky *po bílu*, tedy v bílých rukávcích, bílém brokátovém *fěrtúšku*, bílé sukni, na hlavě měly *drúžení* nebo jen věneček. Obřadní oděv

na sebe oblékali také mladí lidé při pohřbu svého vrstevníka, který byl do rakve oblečen jako ženich nebo nevěsta.

Základ obřadního kroje vdané ženy tvořila černá sukně, rukávce *po bílu*, bílý *fěrtúšek* nebo zástěra, čepec, a v Miloticích a Svatobořicích-Mistříně také červený nebo černý tibetový šátek. Oblékat mohla ale i zelenou sukni, *vyvazovaný fěrtúšek*, rukávce *po černu*, čepec a *tibetový šátek*. K zimnímu obřadnímu kroji dívek i žen patřil kožich.

Závěr

Ženský lidový oděv na jižním Kyjovsku se v minulosti vyvíjel kontinuálně a v souladu s životním stylem jeho hlavní uživatelské vrstvy – venkovské agrární komunity. Každá generace žen do něj vnášela nové prvky, v úzké návaznosti na svoje materiální možnosti a na to, co jim nabízel trh, tj. obchodníci s textilním a galanterním zbožím. Ačkoliv každá generace měla „svou módu“, nové prvky pronikaly do kroje pozvolna a přirozeně do něj zapadaly (i když ne vždy se setkávaly s pochopením a jejich přijetí nebylo jednoznačné).

V každé inovaci se projevovaly generační i stavovské rozdíly, byla otázkou osobních postojů a vkusu. Tyto aspekty působily na nerovnoměrné přijímání novinek a nikdy tedy nelze stanovit přesné datum změny. Vždy se jedná o časové určení s velkou tolerancí k prolínání jevů. Komparací datovaných historických pramenů, oděvních součástí a výpovědí informátorů se podařilo v rámci předkládané studie alespoň přibližně časově určit většinu podstatných proměn kroje.

Na konci 19. a na počátku 20. století pozorujeme odkládání některých oděvních součástí (marýnka, *opléčkový rubáč*) a naopak jsme svědky zařazování nových prvků (*opasovací rubáč*, spodní košilka, jupka, kotníkové boty). Tyto změny byly důsledkem modernizace venkova, jejímž projevem byl mimo jiné průnik městského oblečení do vesnického prostředí. Významným faktorem působícím na vzhled zdejšího ženského oděvu byl vždy způsob úpravy spodních *suknic* i svrchních sukní a *kanafasek*. Už na konci 19. století bylo běžné tvarovat je do volnějších skladů, v prvním desetiletí 20. století se začaly „řádkovat“ a ve třicátých letech formovat pomocí kulmy. S úpravou *suknic* souvisel i zvyk nechat je vyčnívat zpod *kanafasek*. Tento způsob nošení sukní je zachycen na všech dostupných ikonografických pramenech z jižního Kyjovska poslední čtvrtiny 19. století. Během první poloviny 20. století se přesahující spodničky postupně zkracovaly, až se v jeho druhé polovině zcela srovnaly s délkou svrchních sukní nebo se omezily na pouhé vyčnívání zdobeného spodního okraje.

Podobu jihokyjovského kroje ovlivnilo ve čtyřicátých letech 20. století využívání etamínu ke zhotovování rukávců a šátků, které tímto získaly odlišný charakter, změnila se jejich velikost, tvar i výzdoba. Ve stejné době dochází k postupnému přesunutí stuhy, *opasůvky*, z přední části zástěry na sukni na bocích i k čím dál častějšímu používání hedvábných stuh místo původních tkaných.

Významným milníkem pro vývoj lidového oděvu byla padesátá a šedesátá léta 20. století. V tomto období se kroj vyvinul v podstatě do té podoby, ve které jej známe z terénu dnes. K vizuálně nejvýraznější změně došlo v oblasti siluety oděvu, která byla proměněna výrazným zkrácením a rozšířením sukní způsobeném silným naškrobením *suknic*. Dále na ni působilo zmenšení rukávců a odlišný způsob vázání šátků.

V průběhu 20. století také můžeme v rámci této krojové skupiny pozorovat změny, způsobené vlivem sousedního mutěnicko-hovoranského typu kroje. Nejvýrazněji se tato tendence projevuje ve Svatobořicích-Mistříně, určité prvky se však projevily napříč téměř všemi jihokyjovskými vesnicemi. Jedná se např. o uplatnění zástěry, *kocůrky*, způsob nošení šátků a jejich úprava.

Naprostu zásadní změna ale v padesátých letech proběhla v oblasti funkce lidového oděvu, a to jak pro jednotlivce, tak i pro celou komunitu. Kolektivizací a socializací venkova byly narušeny tradiční vesnické společenské struktury i po generace udržovaný řád. S postupně klesajícím podílem obyvatel živičích se zemědělstvím souviselo pozvolné odkládání lidového oděvu pro každodenní nošení a jeho vytěšňování pouze pro vybrané příležitosti. Tak jak postupně těchto „příležitostí“ ubývalo, nastolovaly se konvence a pravidla, někdy až dogmaticky určující, které oděvní součásti, jakým způsobem a za jakých okolností oblékat. Lidový oděv začal ztrácet na své druhové pestrosti, některé součásti lidového oděvu se téměř vyřadily (barevné *portové fěrtúšky*, malé *turečáky*, *střapcové šátky*...), jiné se omezily pouze na určitou příležitost, konkrétní oděvní kombinaci nebo věkovou či stavovskou kategorii.

V dnešní době už k příliš velkým změnám v rámci lidového oděvu nedochází. Krojové švadleny i vyšivačky stále vyrábí nové krojové součásti, většinou už ale nevytváří nové vzory, nýbrž pracují podle starších předloh. Jejich zákazníci v některých případech požadují i realizace vycházející z vývojově starších fází kroje, např. z první třetiny 20. století, které se vyznačují barevně i rozměrově méně výraznými vzory. Stejně tak se někteří nositelé lidového oděvu snaží zařazovat do svých krojových variant i součástky, které se řadu let v lokalitě nenosily a jsou již téměř zapomenuty. Tyto tendence jsou dle mého názoru pozitivní, protože podporují druhovou pestrost a variabilitu, která lidový oděv v minulosti provázela, a i dnes by měla být jedním z jeho charakteristických prvků.

Studie vznikla na základě institucionální podpory pro dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Národního ústavu lidové kultury poskytované MK v roce 2020. Dílčí cíl: Výzkum tradičních postupů lidového odívání v českých zemích od konce 19. století do 2. poloviny 20. století na základě rozboru sbírkových kompletů, ikonografických pramenů s využitím řízených rozhovorů s respondenty.

Poznámky:

- 1 K l v a ň a, Josef. Lidové kroje na moravském Slovensku. In: Húsek, Jan et al. *Moravské Slovensko. Svazek I.* Praha: Národopisná společnost československá, 1923, s. 108.
- 2 Tamtéž, s. 97–252.
- 3 K o u t n ý, Jan. K vývoji slováckého kroje miloticko-dubňanského. *Časopis Moravského musea zemského* 13, 1913, s. 180–186.
- 4 S v o b o d o v á, Vlasta. Ratiškovská „družka“. In: *Historický sborník* 1956. Gottwaldov: Krajské muzeum v Gottwaldově, 1957, č. 13, s. 105–115; S v o b o d o v á, Vlasta. Lidový kroj z okolí Kyjova v pozůstalosti Josefa Klvani. *Slovácko* 10–11, 1968–1969, s. 27–42.
- 5 Např. Š t a s t n ý, Václav. Čižmy z Kyjovska, Podluží a Hornácka. *Malovaný kraj* 17, 1981, č. 4, s. 21.
- 6 M a c k ů K a f k o v á, Antonie. *Lidové kroje. Kroj kyjovský.* Brno: Národopisný odbor Vesny, 1924, 1 list, 9 obr. příloha.
- 7 B i m k o v á, Milada a S v o b o d o v á, Vlasta. Lidový kroj a jeho výroba. In: Hurt, Rudolf a kol. *Kyjovsko.* Brno: Musejní spolek, 1970, s. 200–221.
- 8 F u r y o v á, Vladimíra. *Lidový kroj v Hroznové Lhotě a Ratiškovcích.* Hodonín: Muzeum Hodonínska, 1981. 21 s.
- 9 Š i m š a, Martin. Odívání. In: *Ratiškovice: minulostí slovácké obce.* Ratiškovice: Obec Ratiškovice, 2010, s. 582–617.
- 10 Z á l e š á k o v á, Michaela. Proměny lidového oděvu ve Svatobořicích-Mistříně. In: Synek, František a kol. *Svatobořice-Mistřín: 1964–2014 – půlstoletí života obce.* Svatobořice-Mistřín: Obec Svatobořice-Mistřín, 2014, s. 171–175.
- 11 S v o b o d o v á, Vlasta. Brněnské slavnosti v r. 1836 a Hornovo album lidových krojů. In: *Brno v minulosti a dnes* 2, 1960, s. 239–243; B i m k o v á, Milada a S v o b o d o v á, Vlasta. c. d., s. 205.

- 12 B e r á n k o v á, Helena, ed. *Josef Šíma (1859–1929): kreslíř a fotograf*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2009. 71 s.
- 13 Ž i d l i c k ý, Vladimír. *Kyjovsko: lidé, kroje, tradice*. Brno: Ateliér Židlický, 2011. 399 s.
- 14 B i m k o v á, Milada a S v o b o d o v á, Vlasta. c. d., s. 210.
- 15 J. H. (nar. 1938); Svatobořice-Mistřín 7. 2. 2020.
- 16 Raglánový střih spolu s velkým obdélným límcem spojují rukávce z jižního Kyjovska se sousedním Podlužím a také s mutěnicko-hovoranským krojem, příramkový střih je naopak charakteristický pro severokyjovský typ rukávců.
- 17 Rukávce s pevně přišitým límcem jsou doloženy ještě na počátku 20. století v Ratiškovcích a v Dubňanech, kde už však i v této době byly přežitkem. K o u t n ý, Jan. c. d., s. 184–185.
- 18 K l v a ň a, Josef. c. d., s. 150.
- 19 Státní okresní archiv Hodonín, fond Vlastivědný materiál hodonínského okresu, Hrubá Vrbka, inv. č. 29.
- 20 Ve Svatobořicích-Mistříně se termín kanafaska používá pouze na určité typy sukní.
- 21 Klvaňovy výzkumy, retrospektivně sahající až do poloviny 19. století, nám dokládají, že černé vlněné sukně byly v tomto období rozšířeny na daleko širším území, než je Kyjovsko. Jejich výskyt je uváděn na Strážnicku, v Kloboukách u Brna, širším Kyjovsku i na Břeclavsku. Š i m š a, Martin. c. d., s. 587.
- 22 K l v a ň a, Josef. c. d., s. 149.
- 23 B i m k o v á, Milada a S v o b o d o v á, Vlasta. c. d., s. 205.
- 24 M. L., (nar. 1962); Milotice 27. 2. 2020.
- 25 K l v a ň a, Josef. c. d., s. 149.
- 26 Státní okresní archiv Hodonín, fond Vlastivědný materiál hodonínského okresu, Hrubá Vrbka, inv. č. 29.
- 27 K o u t n ý, Jan. c. d., s. 184.
- 28 Tamtéž, s. 180. Zde je publikována také fotografie Chvostálkové jako stařenky v marýnce. Existuje i další varianta vzniku tradice nošení přesahující spodní sukně. Autorkou je podle ní také Kristýna Chvostálková z Milotic, která však v této variantě příběhu sloužila ve zdejších mlýně. Při jednom praní si prý mlynářka všimla, že Kristýnin rubáč je bělejší než ostatní, a tak ji vybědla, aby si jej popustila, aby jej dole bylo vidět. Kristýna mlynářku poslechla a tento nápad se ostatním děvčatům zalíbil natolik, že jej začaly napodobovat. Š ť a s t n ý, Václav. Rubáče na Kyjovsku. *Malovaný kraj* 33, 1997, č. 2, s. 24.
- 29 B e r á n k o v á, Helena. c. d., s. 58.
- 30 Číselné údaje délky přesahujících spodních sukní jsou uváděny pouze přibližně. Při zkoumání fotografií, kterých je od počátku 20. století již poměrně velké množství, můžeme vypořádat obecné principy i některá pravidla, stejně tak však můžeme konstatovat, že tato pravidla nebyla nikterak dogmaticky dodržována.
- 31 K r á t k á, Ludmila a F l o r o v á, Jarmila. *Tetičko, ušijte mně kroj*. Ve Vlkoši u Kyjova: vlastním nákladem, 2020, s. 106.
- 32 B i m k o v á, Milada a S v o b o d o v á, Vlasta. c. d., s. 204.
- 33 *Vyvazované fěrtušky* na sobě mají vislé pruhy zhotovené pomocí tzv. vyvazované batiky, kdy se do látky před jejím barvením zašívá obilná nebo kukuřičná zrna.
- 34 L u d v í k o v á, Miroslava. *Moravská lidová výšivka*. Brno: Moravské zemské muzeum, 1986, s. 130.
- 35 Tyto krajky se na Kyjovsku nepalčikovaly. Údajně se dovážely z Kraňska a ze severních Uher. Později také z Čech.
- 36 K letopočtům vyšitým na zástěrách je však třeba přistupovat kriticky. Na konci 19. století, kdy bylo módou v měšťanských domácnostech vlastnit něco lidového, se kyjovské zástěry vyšívaly na prodej. A protože datované zástěry byly žádané, leckdy se letopočet na zástěru vyšívá i dodatečně, bez souvislosti s jejím skutečným stářím. L u d v í k o v á, Miroslava. c. d., s. 137.
- 37 Kolem roku 1815 bylo v Miloticích v užívání ještě na osm marýnek. K o u t n ý, Jan. c. d., s. 180.
- 38 Tamtéž, s. 181.
- 39 K l v a ň a, Josef. c. d., s. 216.

- 40 Š t a s t n ý, Václav. Lidové kožichy na Kyjovsku. *Malovaný kraj* 26, 1990, č. 2, s. 21.
- 41 B i m k o v á, Milada a S v o b o d o v á, Vlasta. c. d., s. 208.
- 42 Nad kotníky se bota skládá, *drapí*, do úzkých skladů, kterých musí být alespoň třicet tří. Š t a s t n ý, Václav. Čížmy z Kyjovska, Podluží a Hornácka. *Malovaný kraj* 17, 1981, č. 4, s. 21.
- 43 Boty k severokyjovskému kroji jsou stříhem a tvarem hodně podobné, liší se ale výšivkou, která je pouze na patě.
- 44 V době mezi dvěma světovými válkami bylo populární, aby boty vrzaly. Proto si nechávala děvčata mezi stélku a podešev boty vložit suchou, tříslučinnou kůži, která vrzání způsobovala. Š t a s t n ý, Václav. Čížmy z Kyjovska, Podluží a Hornácka, c. d., s. 21.
- 45 M. L., (nar. 1962); Milotice 27. 2. 2020.
- 46 B o č k o v á, Miroslava a S e l u c k á, Veronika. *Milotice 1341–1945*. Milotice: Obec Milotice, 2003, s. 182.
- 47 K o u t n ý, Jan. c. d., s. 185.
- 48 F u r y o v á, Vladimíra. c. d., s. 19.
- 49 Tamtéž, s. 20.

Mgr. Petra H r b á č o v á, Ph.D. (n. 1978), etnografka, vedoucí Centra hmotného kulturního dědictví v Národním ústavu lidové kultury ve Strážnici. Ve svém odborném zájmu se věnuje zejména lidovému stavitelství, nábytku, stravě, textiliím a oděvu převážně z oblasti Slovákka.

Female Folk Costume in the South of Kyjov Region

Abstract

Folk costume from the south of Kyjov region is one of the best-known Moravian costumes. It is worn in the villages of Svatobořice-Mistřín, Milotice, Ratíškovice, and Vacenovice. The tradition of wearing folk costume is still alive in these villages, the costume is worn during feasts, important religious holidays and in some cases on the occasion of family ceremonies. Since the end of 19th century, the appearance of south Kyjov region folk costume has gone through many changes. This study is aimed at the identification of innovative features and changes in the appearance of the costume with the stress on its function and time role. The research is mainly based on studying of iconographic sources, collection items and terrain research. The research is focused on basic parts of the costume according to occasions and their varieties and on differentiation according to quality (working, semi-festive or festive and ceremonial costume). There are twelve kinds of costumes which were identified by the research in localities in question. Each kind of costume exists in several varieties which differ in the way they are made, decorated, and named.

Through comparison of historical sources, various parts of the costume, and also through responses of the informers it was possible to identify at least majority of changes in time. The most important changes were for example changes of skirts by the so-called diagonal parallel ribs since 90s of 19th century, different shape of scarves since 30s of 20th century or noticeable shortening of skirts and changes of outline in 40s and 50s.

Key words: folk clothes, costume, Moravian Slovakia, south Kyjov region, lace, embroidery

Die Frauentracht südlich von Kyjov

Zusammenfassung

Die Volkstrachten aus den Ortschaften südlich von Kyjov zählen zu den bekanntesten mährischen Trachten. Getragen werden sie in den Gemeinden Svatobořice-Mistřín, Milotice, Dubňany, Ratiškovice und Vacenovice. Die Tradition des Trachtentragens ist in diesen Dörfern bis heute lebendig, die Trachten werden zur Kirmes, wichtigen kirchlichen Feiertagen und in einigen Fällen auch zu Familienfeiern und -zeremonien angezogen. Seit Ende des 19. Jahrhunderts durchlief das Aussehen der Frauentracht südlich von Kyjov zahlreiche Änderungen. Diese Studie widmet sich der Identifizierung innovativer Elemente und Veränderungen im Äußeren und bei der Gestaltung der Trachten mit Betonung ihrer Verwendung und zeitlichen Zweckbestimmung. Die Forschungsarbeit geht insbesondere vom Studium ikonografischer Quellen, Sammlungsgegenstände und Feldforschungen aus. Forschungsgegenstand sind alle Hauptteile der Frauentracht und deren Varianten. Ferner das Tragen der einzelnen Teile je nach Gelegenheit und deren Differenzierung nach ihrer Qualität (Arbeitstracht, Halbfeiertagstracht, Feiertagstracht oder Festtracht). In den untersuchten Ortschaften wurden durch ethnologische Forschungen bei den Frauen zwölf Arten von Trachtenbestandteilen ermittelt. Jeder Trachtenteil tritt dabei in mehreren Varianten auf, die sich in Material, Ausführung und Schmückung sowie in der Bezeichnung unterscheiden.

Durch Vergleich von datierten historischen Quellen, Trachtenteilen und den Aussagen von Zeitzeugen gelang es im Rahmen der Untersuchung zumindest annähernd den Zeitpunkt der meisten wesentlichen Wandlungen bei den Trachten zu bestimmen. Zu den wichtigsten und auffälligsten gehören eine Tuchsgestaltung durch sog. Gratbildung seit den neunziger Jahren des 19. Jahrhunderts, eine abweichende Gestalt der Kopftücher seit den dreißiger Jahren des 20. Jahrhunderts oder die deutliche Kürzung der Röcke und Veränderung ihrer Silhouette in den vierziger und fünfziger Jahren des vorigen Jahrhunderts.

Stichwörter: Trachten, Mährische Slowakei, Ortschaften südlich von Kyjov, Spitze – Stickerei